

Drivkræfter i det europæiske samarbejde

Det analyseres i artiklen, at den folkelige opbakning bag det europæiske samarbejde er svigtende. Samtidig er der også tegn på svigtende opbakning bag det europæiske projekt fra toneangivende europæiske eliter. Derimod kan det europæiske samarbejde føres videre alene gennem juridisk aktivisme. Hvis EF-domstolen vælger en vidtgående fortolkning af traktatbestemmelserne om ikke-diskrimination og om fri bevægelighed for varer, personer, tjenester og kapital, kan der formentlig gennemføres en fuldstændig harmonisering af alle regler inden for EU. Det er dog tvivlsomt, om dette i længden er holdbart.

■ Finn Østrup

lektor, Institut for Finansiering,
Handelshøjskolen i København

Udover militær aggression har tre faktorer fungeret som drivkræfter bag etableringen af nye stater: (i) en bred folkelig mobilisering, (ii) et samarbejde mellem toneangivende eliter, samt (iii) juridisk aktivisme udfoldet af en højeste domstol. Det analyseres i artiklen, hvordan disse drivkræfter påvirker muligheden for en videre ekspansion af det europæiske samarbejde. Der er tegn på svigtende folkelig opbakning bag det europæiske projekt, ligesom der også er tegn på manglende opbakning blandt de toneangivende eliter. Derimod kan det europæiske samarbejde fortsat ekspandere på grund af juridisk aktivisme hos EF-Domstolen. Hvis EF-Domstolen vælger en vidtgående fortolkning af princippet om fri bevægelighed for varer, personer, tjenesteydelser og kapital og princippet om ikke-diskrimination, kan der i yderste konsekvens gennemføres en fuldstændig harmonisering af formentlig alle regler inden for EU. Det er dog spørgsmålet, om juridisk aktivisme kan stå alene som drivkraft bag det europæiske samarbejde.

Drivkræfter bag statsdannelser

Siden anden verdenskrig er stadig mere kompetence blevet overført til de europæiske institutioner. Der har herved udviklet sig en institution, som måske ikke er en egentlig stat, men som på mange områder har de samme karakteristika som en stat. På mange områder er der overført mere kompetence til de europæiske institutioner end til det føderale niveau i USA.

Det er udgangspunktet i artiklen, at en udvikling hen mod en stat – eller en statslignende institution – historisk har været et udslag af fire drivkræfter. Der kan være tale om resultatet af en bred folkelig bevægelse, som man så bl.a. ved udviklingen af de nuværende europæiske nationalstater samt ved etableringen af de nye stater efter anden verdenskrig og ved opløsningen af østblokken. Som en anden drivkraft kan en stat blive til ved et samarbej-

de mellem eliter i forskellige områder. Dette var bl.a. en faktor bag etableringen af Storbritannien i 1707 og etableringen af United Kingdom i 1801. Det var også en drivkraft bag Kalmar-unionen, ligesom samarbejde mellem eliter har været med til at holde Belgien sammen. Endelig har juridisk aktivisme bidraget til opbygningen af en statsdannelse, som man bl.a. har set det gennem den domspraksis, der har været udfoldet af den amerikanske højesteret efter dens etablering i 1789. Endelig har en fjerde faktor bag statsdannelser været militær aggression. Historisk har militær aggression måske spillet den vigtigste rolle.¹

Det vil blive diskuteret i artiklen, hvordan en videre ekspansion af det europæiske samarbejde kan blive hæmmet eller fremmet af de tre første af disse fire drivkræfter, som historisk har ført til oprettelsen af nye stater, nemlig folkelig mobilisering, samarbejde mellem eliter samt juridisk aktivisme. Artiklen tager udgangspunkt i den aktuelle situation, der er opstået efter de franske og hollandske vælgers forkastelse af forfatningstraktaten i foråret 2005.

Folkelig opbakning som drivkraft bag europæisk samarbejde

Folkeafstemningerne i Frankrig og Holland indikerer, at det europæiske samarbejde i sin nuværende form ikke har bred folkelig opbakning. Dette bekræftes også af folkeafstemningerne i Spanien og i Luxembourg, selv om de viste et ja til forfatningstraktaten. Ved folkeafstemningen i Spanien i februar 2005 var der således en ringe valgdeltagelse (42 pct.), hvilket næppe er et sundt tegn, hvis vælgere skal tage stilling til noget så vigtigt som en "forfatning". Ved folkeafstemningen i Luxembourg i juli 2005 var der en nej-stemmeandel på 43 pct., hvilket ligeledes er bemærkelsesværdigt, når man tager Luxembourgs centrale stilling i EU i betragtning.

Den svigtende folkelige tilslutning til det euro-

■■■
Note 1 Se Tilly (1992).

pæiske samarbejde bekræftes også af tendensen ved tidligere folkeafstemninger om EU. I Danmark blev Maastricht-traktaten forkastet ved afstemningen i juni 1992 og kun efterfølgende vedtaget efter massivt pres ved afstemningen i maj 1993. Det samme gentog sig i Irland med Nice-traktaten. I Frankrig var Maastricht-traktaten tæt på at blive forkastet ved folkeafstemningen i september 1992. Afstemningerne om indførelse af euroen i Danmark og Sverige i henholdsvis september 2000 og september 2003 viste et flertal mod euroen. Ved alle disse folkeafstemninger samt også ved den danske afstemning om Amsterdam-traktaten i maj 1998 var der tendens til, at nej-siden vandt frem i perioderne før folkeafstemningerne, hvilket tyder på, at befolkningerne – når de bliver mobiliseret og derved aftvunget en stillingstagen – ikke tager stilling til fordel for det europæiske samarbejde, men mod.

Det har været fremført, at den negative indstilling ved folkeafstemningerne kan være udtryk for en protest mod den politiske ledelse i de enkelte lande mere end utilfredshed med det europæiske samarbejde. Denne argumentation er næppe holdbar. Hvis der var dybtgående utilfredshed med en bestående politisk ledelse, ville det mere naturligt vise sig ved dannelsen af nye politiske partier eller ved en hyppigere udskiftning af nationale politiske ledere ved de nationale valg. Ingen af disse fænomener har været kendetegnende for europæisk politik, der siden 1990 har været præget af forholdsvis stor stabilitet. Det kan endvidere fremføres, at utilfredshed med en politisk ledelse i et land ikke burde få vælgere til at stemme nej til en udvidelse af det europæiske samarbejde. Hvis vælgerne var utilfredse med en politisk ledelse, burde det snarere rumme en tilskyndelse til at stemme ja til det europæiske samarbejde for herigennem at fratage nationale politiske ledere kompetence.

Den svigtende folkelige opbakning bag det europæiske samarbejde bekræftes også af udviklingen i eurobarometers regelmæssige undersøgelser af, om de spurgte synes, at medlemskab af EU er en god ting. I flere lande er der i perioden fra 1990 til 2005 sket et drastisk fald i tilslutningen til EU, især i Grækenland, Frankrig, Italien og Storbritannien. Resultaterne fra eurobarometers undersøgelser er givet i tabel 1. Det er i øvrigt bemærkelsesværdigt, at Danmark sammen med Luxembourg er de eneste af de 12 EU-lande, der var medlemmer i 1990, hvor opbakningen bag EU har været stigende. En nylig opinionsundersø-

gelse i Frankrig offentliggjort i "Le Monde" viser, at franskmændene nu er mere skeptiske over for de økonomiske fordele ved EU-medlemskab end briterne.²

Det europæiske samarbejde har indebåret, at kompetence på en lang række områder helt eller delvist er ført væk fra de eksisterende europæiske nationalstater og over til en europæisk beslutningsprocedure. Det er ud fra et historisk perspektiv bemærkelsesværdigt, at det har været muligt at gennemføre en så omfattende forandring i det politiske system, uden at det har været resultatet af en egentlig folkebevægelse. Etableringen af de bestående europæiske nationalstater var resultatet af en egentlig folkelig bevægelse, der i mange lande – også Danmark – manifesterede sig ikke alene på det politiske område, men også i en omfattende kulturel aktivitet. Socialismens fremkomst i anden halvdel af 1800-tallet var også resultatet af en omfattende folkelig bevægelse. Derimod har udviklingen i det europæiske samarbejde ikke været båret frem af en massebevægelse. Der har ikke været demonstrationer på Christiansborg Slotsplads eller andre manifestationer, der krævede en udbygning af det europæiske samarbejde.

Formentlig har flere årsager ligget bag den svigtende folkelige opbakning til det europæiske samarbejde. På flere områder har politiske tiltag i EU ikke levet op til forventningerne. F.eks. har gennemførelsen af det indre marked ikke medført de økonomiske fordele, som det var forventet ved midten af 1980'erne.³ Der kan også rejses spørgsmål ved det ønskelige i at føre den samme pengepolitik i euro-zonen (samt også i Danmark), når konjunktursitua-

tionen i nogle lande (særlig Tyskland og Italien) er præget af stor arbejdsløshed, mens der i andre lande – f.eks. i Holland og Irland (samt også Danmark) – er overophedning forårsaget af bl.a. kraftigt stigende boligpriser. Hertil kommer utilfredsheden med stabilitets- og vækstpagten, som i flere EU-lande har hæmmet muligheden for at anvende en ekspansiv finanspolitik til at reducere en stor ledighed. Dette står i modsætning til USA, hvor en ekspansiv finanspolitik har været en medvirkende faktor bag det amerikanske konjunkturopsving fra 2002.

Gennem det seneste tiår har det ofte været fremført blandt politiske teoretikere og beslutningstagere, at en folkelig opbakning bag EU kan sikres gennem et fælles europæisk værdisæt.⁴ Forbilledet har formentlig været hentet i USA, hvor troen på "the American creed" har været set som grundlaget for den amerikanske nationalfølelse/patriotisme.⁵ Det har været synspunktet, at det europæiske værdisæt skulle sikres gennem en række basale rettigheder for de enkelte borgere. På europæisk plan har denne tanke fundet udtryk i charteret om grundlæggende rettigheder, der udgør en del af udkastet til forfatningstraktat. Siden 1992 har der også inden for de europæiske institutioner været en diskussion om styrkelse af demokratiet. Det må anses som et afgørende tilbageslag for disse bestræbelser, at den folkelige opbakning bag EU ikke har været stigende, men faldende. Det er på denne baggrund spørgsmålet, om der kræves mere end et fælles værdisæt til at sikre en folkelig opbakning bag politiske institutioner.

Samarbejde mellem eliter som drivkraft bag europæisk samarbejde

En manglende folkelig opbakning behøver ikke nødvendigvis udgøre en hindring for den videre ekspansion af det europæiske samarbejde. Det har aldrig været intentionen at få det europæiske samarbejde til at ekspandere gennem skabelsen af en bred folkelig bevægelse. Det er således hovedfilosofien i neofunktionalistisk tankegang, at der skal skabes et interessefællesskab mellem ledende grupper i de forskellige lande, som skal bringe det europæiske samarbejde videre ved at se en fordel i at

■ ■ ■

Note 2 Se Le Monde, den 30.9.2005.

Note 3 Se Tsoukalis (2003).

Note 4 Tanken er ofte blevet fremført af Jürgen Habermas, se bl.a. Habermas (2001). I Danmark har bl.a. Per Stig Møller lagt afgørende vægt på denne tanke, jfr. f.eks. Møller (2004).

Note 5 For en diskussion, se Huntington (2005).

Tabel 1. Opbakningen til europæisk samarbejde i undersøgelser foretaget af eurobarometer*

Procent af interviewede, der mener medlemskab af EF/EU er en god ting

	1990	2005
Belgien	74	67
Danmark	51	58
Frankrig	66	51
Grækenland	79	56
Holland	86	77
Irland	79	75
Italien	82	56
Luxembourg	75	80
Portugal	72	61
Spanien	70	66
Storbritannien	55	36
Sverige	-	44
Tyskland	66	58

* Tabellen viser procentdelen af de udspurgte, der ved Eurobarometers undersøgelser henholdsvis i foråret 1990 og i foråret 2005 mente, at medlemskab af EF/EU var en god ting.

overføre kompetence til det europæiske niveau. Denne strategi har hidtil været en vigtig drivkraft bag ekspansionen af det europæiske samarbejde. En væsentlig årsag til eurosamarbejdet har f.eks. været, at der efterhånden var dannet et fællesskab mellem de europæiske centralbankchefer, der holdt hyppige møder.

Set fra en synsvinkel om at ekspandere det europæiske samarbejde er det måske derfor mere tegn på krise, at opbakningen til EU blandt de nationale politiske ledere synes at være faldende. Den britiske premierminister Tony Blair fremlagde et omfattende program for reform af EU under sin tale i EU-Parlamentet ved det britiske EU-formandskabs start, men har siden ikke taget særlige initiativer for at realisere disse tanker. Ved det britiske labour-partis årsmøde i september 2005 omtalte Tony Blair knap nok EU bortset fra en nedsættende bemærkning om "French malaise and German angst".⁶ I en tale til forbundsdagen i august 2005 fremhævede den nye tyske forbundskansler Angela Merkel, at det franske og hollandske nej viste, at borgerne havde fået nok af indblanding fra Bryssel på områder, hvor sager mere hensigtsmæssigt kan ordnes af medlemsstaterne. Hun fremhævede endvidere i talen, at borgerne ikke er blevet mere skeptiske over for Europa som sådan, men at EU er blevet for stort og bureaukratisk, ligesom der mangler demokratisk kontrol. På en række områder er det nye tyske regeringsparti CDU gået i mere euro-skeptisk retning. Således ønsker CDU, at EU skal reducere omfanget af sin lovgivning, og at alle forslag til EU-retsakter nøje skal overvejes for at sikre, at de ikke er økonomisk skadelige og er nødvendige. Partiets manifest siger, at ikke ethvert problem i Europa skal løses på EU-niveau.

Det mest omfattende omslag er formentlig sat ind i Frankrig. Efter folkeafstemningen i Frankrig har præsident Chirac kritiseret EU-Kommissionen for ikke i tilstrækkelig grad at beskytte europæiske arbejdspladser. Den tidligere franske premierminister Lionel Jospin gik for nogle år siden varmt ind for en ekspansion af EU, der skulle koncentrere sig om at videreudvikle de særlige europæiske værdier.⁷ I en

nylig publiceret bog fremhæver Jospin, at de franske vælgeres afvisning af forfatningstraktaten afspejler en berettiget alvorlig utilfredshed med Europa samt bekymring om Frankrigs fremtid.⁸

På flere områder har der gennem de seneste år været tegn på, at medlemsstaterne tilside-sætter europæiske regler og i stedet giver prioritet til nationale hensyn. Siden 2001 har mange EU-lande overtrådt loftet på 3 pct. af BNP for budgetunderskud, der fremgår af stabilitets- og vækstpagten. Den franske finansminister har ved flere lejligheder åbent givet udtryk for, at den franske økonomiske situation kommer i første række i forhold til hensynet om at overholde EU's regler i form af 3 pct.-loftet. I Italien var det en medvirkende årsag til finansministerens tilbagetræden i september 2005, at hans planer om at reducere budgetunderskuddet blev blokeret af premierminister Silvio Berlusconi. Siden 1998 har Grækenland ved at opgive forkerte statistiske oplysninger skjult den faktiske størrelse af sine budgetunderskud. Ifølge udtalelser fra EU's kommissær for monetære spørgsmål kan dette også være tilfældet for andre EU-lande. Også modstanden mod servicedirektivet kan ses som udtryk for, at nationale ledere prioriterer sikkerheden om nationale arbejdspladser højere end den usikkerhed, der følger af at leve op til EU's mål om et fælles marked ved at give fri adgang til at yde tjenesteydelser overalt i EU's medlemsstater.

Gennem de senere år har der også på andre områder været stigende tendenser til protektionisme. Frankrig vil opstille en liste over strategiske sektorer, hvor man vil modsætte sig en udenlandsk overtagelse. Den franske premierminister de Villepin har fremhævet, at det er nødvendigt med "economic patriotism".⁹ Den franske regering har vendt sig mod en udenlandsk overtagelse af selskabet Danone, der producerer mejeriprodukter. Senest har den franske regering bedt EU-Kommissionen om at intervenere over for det amerikanske firma Hewlett Packards plan om at nedskære jobs i EU. Den tyske regering har haft sammenstød med EU-Kommissionen vedrørende tysk lovgivning, der beskytter Volkswagen mod udenlandsk overtagelse. I Italien har centralbanken søgt at hindre udenlandske bankers overtagelse af italienske banker. Indgrebet over for den kinesiske eksport af tekstiler til EU er også udtryk for protektionisme.

Tyskland har under forbundskansler Gerhard Schröders ledelse i stigende grad varetaget

sine egne nationale interesser. Der har også været mindre villighed til at finansiere EU's udgifter. Denne linie vil formentlig fortsætte under den nye tyske samlingsregering.¹⁰ Det store tyske budgetunderskud sætter således begrænsninger på den tyske villighed til at finansiere EU-udgifter.

Det er muligt, at de forskellige euro-skeptiske tilkendegivelser ikke i praksis vil få betydning for det europæiske samarbejde, idet politikerne ved deres faktiske stillingtagen til beslutninger i EU fortsat vil støtte en ekspansion af det europæiske samarbejde. På den anden side er det næppe gavnligt for det europæiske samarbejde, hvis politiske beslutningstagere siger ét og gør noget andet. Der vil formentlig også komme et tidspunkt, hvor de politiske beslutningstagere kan blive fanget af deres retorik. Formanden for EU-Kommissionen, José Manuel Barroso, har advaret mod to former for populisme blandt europæiske politikere, nemlig for det første den populisme, der giver sig udslag i, at man angriber selve tanken om Europa, og for det andet den populisme, som giver sig udslag i kritik af det frie marked.¹¹

Det er en forudsætning for opbakning blandt de politiske eliter, at der er enighed om indholdet af det europæiske samarbejde.

Det var således en afgørende faktor bag ekspansionen af det europæiske samarbejde i anden halvdel af 1980'erne, at der var opbakning til tankerne om deregulering og styrkelse af konkurrencen. Det europæiske samarbejde kunne på denne baggrund hente stor støtte i det europæiske erhvervsliv. I dag er der blandt europæiske erhvervsfolk og andre tilhængere af de frie markedskræfter en stigende skepsis over for det europæiske samarbejde, der i vidt omfang ses som bureaukratisk og regelskabende. Samtidig er der også fra den europæiske venstrefløj en stigende skepsis over for EU, der ses som et middel til at virkeliggøre en "angelsaksisk model" kendetegnet ved lav social beskyttelse. Venstrefløjen særlig i Frankrig har ideologisk hentet inspiration i en omfattende litteratur om globalisering, der angriber globaliseringen for at udhule regler og social beskyttelse samt for at føre til en generel styrkelse af kapitalejeres og store erhvervsvirksomheders magtposition.¹² Disse tanker har også gjort sig gældende i Danmark, hvor de imidlertid hidtil mest er taget til indtægt for at ekspandere EU på det bestående grundlag, jfr. statsminister Poul Nyrup Rasmussens indlæg under Folketingets afslutningsdebat den 31. maj 2001, hvor der tales

■■■
Note 6 Financial Times, den 29.9.2005.

Note 7 Le Monde, den 29.9.2001.

Note 8 Se Jospin (2005).

Note 9 Financial Times, den 5.10.2005.

Note 10 Financial Times, den 28.10.2005.

Note 11 Financial Times, den 6.10.2005.

Note 12 Se f.eks. Friedman (1999) samt Klein (2001). En kritik findes i Wolf (2004).

om globale erhvervsvirksomheders indflydelse og om grådigheden på de finansielle markeder.¹³

Udover uenighed om valg af samfundsøkonomisk model har der også i EU i stigende omfang været uenighed om politikken over for USA. Forud for Irak-krigen var særlig Frankrig en stærk kritiker af den amerikanske linie, bl.a. aflagde den franske udenrigsminister besøg i en række afrikanske stater for at få dem til at sige nej i FNs sikkerhedsråd til en opbakning bag en invasion af Irak. Også tidligere har et modsætningsforhold til USA været et motiv bag mange EU-initiativer, således bag det europæiske monetære samarbejde, hvor euroen ofte er blevet fremhævet som et alternativ til den amerikanske dollar. I Danmark har særlig socialdemokrater peget på behovet for, at EU skal påtage sig et globalt lederskab for at hævde en alternativ linie end den amerikanske.¹⁴

Juridisk aktivisme som drivkraft bag det europæiske samarbejde

EF-Domstolen har med sin retspraksis bidraget til en fortolkning af bestemmelserne i EU-traktaterne om fri bevægelighed for varer, personer, tjenester og kapital ("de fire friheder") på en sådan måde, at der sikres en udvidelse af EU's kompetence. Dette svarer til situationen efter dannelsen af USA, hvor den amerikanske højesteret gennem en række afgørelser ligeledes bidrog til en ekspansion af kompetencen for de føderale institutioner.

Gennem juridisk aktivisme er det formentlig muligt at sikre en fuldstændig ensretning af alle regler i EU. Enhver forskel med hensyn til regler i to medlemsstater kan formentlig tolkes på en sådan måde, at forskellen på en eller anden måde enten hindrer den fri bevægelighed af varer, tjenester, personer og kapital eller udgør en diskrimination mellem borgere fra forskellige medlemslande. Som et aktuelt eksempel kan nævnes rabatordninger for vognmænd. Det kan f.eks. opfattes som udtryk for diskrimination, hvis et broelskab giver rabatter til pendlere, da man hermed udelukker ikke-pendlere – dvs. ofte vognmænd fra andre EU-lande - fra tilsvarende fordele og dermed forvrider konkurrencen. Som et andet aktuelt eksempel kan nævnes servicedirektivet, hvis hovedprincip – fri adgang til levering af tjenesteydelser på hjemlandets betingelser – formentlig kan iværksættes alene gennem retspraksis. Som et tredje eksempel kan nævnes regler om mindsteløn. EU-Kommissionen har taget det synspunkt, at det hindrer den

frie bevægelighed af arbejdskraft, hvis lettiske arbejdere i Sverige skal overholde bestemmelser i de svenske arbejdsmarkedsaftaler. Formentlig er det umuligt at forestille sig nogen national regel, der ikke på en eller anden måde kan tolkes som et udtryk for ikke-diskrimination eller som et brud på de fire friheder.

I den politiske litteratur er det almindeligt at fremstille EU som en særegen institution, en mellemting mellem en egentlig nationalstat og et intergouvernementalt samarbejde.¹⁵ Dybest set er dette udsagn uinteressant. Det interessante er, hvor på skalaen mellem en egentlig stat og et intergouvernementalt samarbejde EU befinder sig. Det er i denne forbindelse interessant at skelne mellem på den ene side EU's beslutningsprocedure og på den anden side, i hvor høj grad politikker gennemføres på et lavere niveau end EU-niveauet, dvs. om der er tale om fælles politikker eller nationale politikker. Udviklingen i det europæiske samarbejde var i de første årtier kendetegnet af en udvikling, hvor medlemsstaterne i EU's beslutningsproces fik mindre magt, mens mere magt blev overført til de overnationale institutioner, dvs. til EU-Kommissionen og Europa-Parlamentet. Gennem de seneste årtier har udviklingen været kendetegnet af en svækkelse af de overnationale institutioner, mens EU's ministerråd og dermed medlemsstaterne har fået øget indflydelse. Hermed er det nationale element i beslutningsprocessen blevet styrket. På den anden side har EU samtidig gennem hele sin levetid været kendetegnet af, at stadig flere politikker gennemføres på EU-niveau, mens stadig færre politikker gennemføres i nationalt regie. EU er således aktuelt kendetegnet ved to tendenser: (i) en tendens til styrkelse af det nationale element i den fælles EU-beslutningsproces, samt (ii) en tendens til at stadig flere politikker gennemføres på EU-niveau frem for på nationalt niveau. Med hensyn til omfanget af de beføjelser, der er henlagt til EU-niveau og de beføjelser, der er henlagt til det nationale niveau, er EU på flere områder præget af dybere integration end USA, f.eks. med hensyn til selskabsret, ligesom den europæiske arrestordre har umiddelbar virkning i andre EU-lande.

Nogle fremtidsperspektiver

Det har været argumenteret i artiklen, at folkeafstemningerne i Frankrig og Holland samt flere andre tendenser tyder på svigtende folkelig opbakning bag det europæiske samarbejde. Hvad der er måske på længere sigt kan vise sig mere afgørende er imidlertid, at der

også er tegn på svigtende opbakning i de europæiske eliter bag det europæiske projekt. Det vil fortsat være muligt at drive den europæiske ekspansion videre gennem juridisk aktivisme, hvor EF-Domstolen – bistået af EU-Kommissionen – anlægger en vidtgående fortolkning af bestemmelserne i EU-traktaterne om fri bevægelighed af varer, tjenester, personer og kapital og af bestemmelsen om ikke-diskrimination mellem borgere fra forskellige EU-medlemsstater. Det er imidlertid et åbent spørgsmål, om dette er holdbart. Kan EU ekspandere videre udelukkende gennem juridisk aktivisme, hvis den folkelige opbakning og opbakningen fra toneangivende eliter svigter? Hvis det ikke er muligt at drive den europæiske integration videre gennem juridisk aktivisme, er det spørgsmålet, om EU i sin nuværende udformning er stabilt. Eller med andre ord: Er EU i sin nuværende udformning som en cyklist, der vælter, hvis der ikke er fremdrift? Artiklen har ikke gjort forsøg på at besvare de to sidste spørgsmål.

Litteratur

- Friedman, T. (1999). *The Lexus and the Olive Tree*. London: Harper Collins Publishers.
- Habermas, J. (2001). *The Postnational Constellation*. Cambridge: Polity Press.
- Huntington, Samuel P. (2005). *Who Are We? America's Great Debate*. London: Free Press.
- Jospin, Lionel (2005). *Le monde comme je le vois*. Paris: Gallimard.
- Klein, N. (2001). *No Logo*. London: Flamingo.
- Lykketoft, Mogens (2004). *Sig ja til forfatningstraktaten*. Kronik i Jyllands-Posten den 26.7.2004.
- Møller, Per Stig (2004). *Det genforenede Europas Traktat*. Kronik i Jyllands-Posten den 10.7.2004.
- Regeringen (2001). *Danmark og Europa. Hvidbog fremlagt af regeringen*.
- Tilly, Charles (1992). *Coercion, Capital, and European States, AD 990-1992*. Cambridge, Mass.: Blackwell.
- Tsoukalis, Loukas (2003). *What Kind of Europe? Oxford*: Oxford University Press.
- Wolf, M. (2004). *Why Globalization Works*. New Haven: Yale University Press.

Note 13 Indlægget er gengivet i regeringens hvidbog om EU, se regeringen (2001).

Note 14 Se f.eks. Mogens Lykketoft (2004).

Note 15 Se f.eks. Tsoukalis (2003). Synspunktet fremføres også af regeringen (2001).